

לשוננו לעם

עורכים: חיים א' כהן, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מה, תשנ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מעל גלי האתר

שאלה

הביטוי "מעל גלי האתר" נוסד כידוע על התאוריה של הפילוסופים היוונים ובעיקר של אריסטו בדבר האתר הממלא את חלל היקום והמהווה יסוד חמישי בטבע בנוסף לארבעת היסודות (אדמה, מים, אוויר ואש). מאחר שתאוריה זו נדחתה על ידי המדע כבר לפני זמן רב, האם אין טעם לפגם בשימוש בביטוי זה, והאם אין המשתמש בו מעיד על בורותו?

תשובה

אכן, הביטוי "מעל גלי האתר" שנכנס ללשונו בוודאי בהשפעת לשונות אירופה (באנגלית למשל: over the ether), נשען על תאוריה שאיש אינו מאמין בה כיום, ואף על פי כן אין מקום לפסלו ובוודאי שאין להחשיד את המשתמש בו בבורות.

דרכה של לשון שהיא משמרת ביטויים ומטבעות לשון אף על פי שידיעותינו היום מוכיחות שתוכנם העובדתי מוטעה. משל למה הדבר דומה: לטענה שעלינו לחדול מלומר שהשמש עולה וזורחת או שהיא באה ושוקעת כי כל בר בי יודע זה כבר שהשמש במקומה עומדת, וכדור הארץ הוא שנע; או שנחדל לדבר על מוסר כליות או על לב אוהב, כי יודעים אנחנו שאין הלב אלא משאבה משוכללת ושמקור הדעה והרגש גם יחד הוא המוח דווקא ולא הכליות.

גם הביטוי הצירי מרה שחורה שמקורו ברפואה של ימי הביניים מבוסס על תאוריה שאבד עליה הכלח בדבר לחה שחורה המופרשת מן המרה ושהצטברותה בגוף עלולה לגרום להרגשה רעה ולדיכאון, ואף על פי כן לא יעלה על דעת איש לעקור ניב זה מלשונו.

השימוש בביטויים מעין אלה אינו מעיד על בורות, אלא על רצונם של הדוברים לשמר בלשונם מטבעות לשון ציוריים והם עושים זאת, כמובן, בניתוק גמור מן ההתקדמות במדע ובטכנולוגיה.

בדרך אגב נעיר שכבר אריסטו ידע להבחין בין "אתר" כיסוד היפותטי ובין ארבעת היסודות האחרים המוחשים באופן ממשי. זאת ועוד: אף

משנדחתה התאוריה היוונית הקדומה לא חדל המושג אתר מלשמש את המדע במשך זמן רב תוך שניתנה לו (במאה הט"ז) משמעות חדשה – החלל הריק הממלא את היקום.

אגדה והגדה, אגדות ומעשיות

שאלה

מהו ההבדל בין אגדה להגדה ובין אגדות למעשיות?

תשובה

המילה **הַגְדָּה** היא שם הפעולה של הפועל **הִגִּיד**, ולפיכך משמעותה המקורית היא 'אמירה'. כבר בתקופת חז"ל יוחדה למילה הזאת המשמעות 'דרשה, סיפור או דבר חכמה שנאמרים כדי לפרש או להרחיב את דברי התורה שבכתב, או את דברי הנביאים והכתובים'. כיוון שבתקופה זו הייתה השפעת הארמית רבה על העברית, התחילו להשתמש בבבואתה הארמית של המילה הזאת – **אגדה** – באל"ף, שכן בארמית האל"ף היא המשמשת את הבניין הגורם אֶפְעֵל, המקביל לבניין הפעיל בעברית. כלומר, אין בין **אגדה** ל**הגדה** אלא שינוי צורה בלבד ללא כל הבדל במשמעות. כך במקורו של דבר. אולם ברבות הימים גברה הצורה **אגדה** ודחקה את **הגדה**, וזו נשארה לשמש בעברית בעיקר בצירוף **הגדה של פסח** (ובשתי משמעויותיה; במשמעות הראשונה: 'אמירה', לקיים מצוות "והגדת לבנך ביום ההוא" [שמות יג, ח], וכן במשמעות של דרשות על דברי התורה שה"הגדה" מלאה בהם). ואכן, עוד בימי הביניים אנו מוצאים שאותה הגדה של פסח נכתבת גם באל"ף: **אגדה**, וכתוב זה מצוי בספרות הרבנית אף קרוב לעת החדשה. בתקופה מאוחרת הרבה יותר (כנראה לא לפני המאה השמונה-עשרה) התחילו להשתמש במילה **אגדה** במשמעות 'סיפור דמיוני', 'דבר לא מציאותי', כנראה בהשפעת המילה הלועזית **לֵגֵנְדָה** (legend). ומכאן התרגום לאמרתו המפורסמת של הרצל, המשמשת כמוטו של ספרו **אלטנוילנד**: "אם תרצו, אין זו אגדה" (שהרי, כידוע, הרצל עצמו לא ידע עברית, והנוסח של אמרה ידועה זו הוא Wenn Ihr wollt, ist es kein Märchen. ודוק, שבתרגום **אלטנוילנד** ליידיש שיצא לאור בוורשה בתרט"ב [1902] ניתרגם אותו משפט: "אויב איהר ווילט, איז דאס ניט קיין

בבא מעשה"). **אגדות** בריבוי משמשת בלשון ימינו כצורת הריבוי של **אגדה** במובן המחודש הזה.

המילה **מעשייה** משמעותה 'סיפור מעשה שקרה, אמת או דמיוני'. ראשיתה בימי הביניים כצורת הריבוי של **מעשה** (= מעשה שהיה). מאוחר יותר, בתהליך של "גזירה לאחור", נגזרה **ממעשיות** צורת היחיד **מעשייה**.

גבריאל בירנבאום

הידעת ?

בניסוחו של שבר חשבוני קבעה האקדמיה שהמונה והמכנה ייחשבו כמספרים סתמיים ולפיכך ינוסחו לעולם בלשון נקבה. כגון: $\frac{5}{17}$ - במילים: חמש חלקי שבע-עשרה. בהחלטה זו באה לידי ביטוי התפיסה שהמילה **חלקי**, אף שלהלכה היא צורת הריבוי הנסמך של **חלק**, למעשה היא מילה קפואה, חסרת מין ומספר, ולפיכך אין צורך להתאים אליה את המונה (מעין: חמישה חלקי שבע-עשרה). וכך, אף השבר שמונה 1 ינוסח באותה לשון: $\frac{1}{17}$ - אחת חלקי שבע-עשרה. בדומה, אף סימן השוויון = ינוסח לעולם במילה **שווה**, שאף לה מעמד קפוא, וכך: שתיים ועוד ארבע שווה שש (ולא **שווים**); אלפא שווה 60 מעלות (ולא **שווה**).

ומצינו דרך זו בלשון המשנה: המספר 39 מנוסח בלשון "ארבעים **חסר** אחת". "אבות מלאכות ארבעים חסר אחת" (שבת ז, ב); "מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר אחת" (מקוואות ז, א) - **חסר** לעולם בלשון יחיד זכר, אף שהוא מכוון לשם שמינו נקבה (מלאכה, סאה).

[ראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית טז (תשכ"ט), עמ' 73-76; לא-לד (תשמ"ד-תשמ"ז), עמ' 22-28]